מבט על, גיליון 502, 27 בדצמבר 2013

עליית כוחה והשפעתה של החברה האזרחית במזרח התיכון

מבוסס על מעקב ושיח ברשתות החברתיות

אודי דקל ואורית פרלוב

השינויים בהם אנו צופים בעולם הערבי נובעים בעיקר מתהליכים המתחוללים בחברה האזרחית הערבית. כוחות השינוי נובעים מעליית כוחה של אוכלוסייה צעירה יותר, משכילה יותר (מעמד ביניים), חילונית בעיקרה ובעלת נגישות לטכנולוגיות המידע החדשות. אנו נמצאים בראשיתו של שינוי וקשה לחזות לאן השינוי החברתי יוביל – לאנרכיה בטווח הרחוק או בניית מסגרות חברתיות ומדינתיות חדשות, ואולי צמיחת אליטות חדשות. עם זאת, נראה, כי עברנו את נקודת האל-חזור ולא צפויה חזרה למבנים הקודמים. ניתן לאפיין את השינוי החברתי בהיבטים הבאים:

חברה אזרחית – הכוח העולה. רעיון החברה האזרחית הולך ומתחזק, כחלק מהשינוי המתהווה, בעוד שמעמדן המרכזי של הדת והמדינה נחלש והולך. העדפות הציבור משתנות באופן מהותי, במרכזן עומדת השאלה: מה המדינה והרשויות צריכות לעשות עבור הציבור ולא השאלה: מה חובותיו של הציבור כלפי המדינה וחובת צייתנותו להוראות השלטונות, ללא הסברים וללא שקיפות. החברה האזרחית מצוידת באמצעים טכנולוגיים-תקשורתיים רבי השפעה ויחד עם אמצעים אלה נעלם החשש להביע דעה באופן חופשי, להציג רעיונות חדשניים, ולפתח שאיפות אינדיבידואליות.

התפשטות הרעיונות באופן וויראלי מבלי שניתן לבלום אותם. הרעיונות הליברליים והשאיפות להגשמה עצמית מתפשטים מבלי כל יכולת לגדר, לבלום או לתחום אותן לאזור מסוים. ניתן להשוות זאת למערכת אקולוגית כאשר שינוי בזרמים והפרת האיזונים באזור אחד גורם לשרשרת השלכות בלתי צפויות, בלתי מוכוונות וחוצות גבולות. הרשתות החברתיות מהוות פלטפורמה להתפשטות הרעיונות. שיטת התמודדות השלטונות רק עם הבעיה המיידית, באופן יחידני וכירורגי, אינה אפקטיבית עוד ונדרש טיפול רשתי ומערכתי בגישה רחבה.

היחלשות המבנים הקודמים והאליטות. המבנים הקודמים נשחקים, כי הם נגועים בשחיתות, אינם אפקטיביים ואינם מספקים מענה לצרכים ולדרישות הציבור. האליטות – הפוליטיות, החברתיות, הכלכליות, התקשורתיות, האינטלקטואליות והצבאיות – מאבדות את מעמדן הבלתי מעורער, את השפעתן ואת שליטתן המוחלטת במידע ובתהליכים. הן מתקשות להסתגל לשינויים ולקצב ההתפתחויות. הדור הקודם מתקשה להינתק מאזור הנוחות ולעשות את הקפיצה התודעתית, החיונית לבניית המענה לשינויים ולמצב החדש המתהווה. המוטיב העיקרי שמנחה את השליטים, הוא כיצד ניתן להרגיע את הציבור, כאן ועכשיו, ללא הסתכלות ארוכת טווח, ללא ראיה מערכתית וללא הבנה מעמיקה של ההשלכות הצפויות מכך. הכלי העיקרי שעומד לרשות האליטות הנחלשות הוא השליטה במערכות הבירוקרטיות שבאמצעותן הן מנסות למנוע התגבשות מערכות חלופיות.

תם עידן ה- One Size Fits All. המבנים 'המוחלטים' מאבדים את הרלוונטיות שלהם. הדבר העיקרי המחבר בין ציבורים ובני אדם, מלבד התא המשפחתי והשפה, הם ערכים משותפים. הדבק בין קבוצות הצעירים, ברובם יותר משכילים וחילוניים, הוא החתירה לערכים של חופש, כולל זכויות אזרח, צדק חברתי והזדמנויות למיצוי עצמי. קיימת תופעה של התחברות והתפצלות של קבוצות בהתאם לאינטרסים מצביים.

מהחוץ אל הפנים. האוריינטציה של השלטון והציבורים הוסטה וכעת היא מופנית מהחוץ אל הפנים – נושאי חוץ פחות מעניינים וההתמקדות, היא בנושאי פנים כולל ביטחון פנים, חוק וסדר, מעבר מריכוזיות לביזור ולהפרטה של השליטה בכוח בכלכלה ובתקשורת.

המדינות מאבדות את המונופול על הכוח ואת יכולת המשילות. המדינות אינן מסוגלות לספק את צרכי הציבור, מאבדות את יכולת השלטת חוק וסדר פנימי והופכות למערכות חלשות וכושלות. היכן שהמדינה או המונופולים החברתיים-כלכליים אינם מספקים את הצרכים של החברה האזרחית – דיור, ביטחון אישי, תחבורה, יוקר מחייה, שוויון מגדרי – הם הופכים ללא מעשיים, עוד טרם נבנו מסגרות חילופיות. במקביל, אנו עדים למספר רב יותר של מיליציות מקומיות שחודרות לוואקום שנוצר מהחולשה

עליית כוחה והשפעתה של החברה האזרחית במזרח התיכון **המכון למחקרי ביטחון לאומי**
מבוסס על מעקב ושיח ברשתות החברתיות
מאת: **אודי דקל ואורית פרלוב** **מבט על**, גיליון 502, 27 בדצמבר 2013

ומאזלת היד של מנגנוני המשטרה וביטחון הפנים. לכך נוספת העובדה שנשק איכותי, זמין כיום לכל דורש. מצב זה, בסיוע הרשתות החברתיות, אשר מאפשרות לקבוצות שונות להביע את משנתן ולגייס את ההמונים למטרות משותפות, המכוונות בעיקר נגד המסגרות השלטוניות שאינן מתפקדות, מחזק את מגמת ההתפרקות כלפי פנים, אובדן יכולת השליטה המדינתית והיווצרות של כאוס.

ערעור המסגרת של מדינת הלאום. מתפתחת מגמה המצביעה על העדפת המסגרת המצומצמת – העדתית, השבטית, הקהילתית, המשפחתית – על פני זו המדינתית. כאשר יכולת המשילות המדינתית נשחקת, בשל התהליכים שתוארו עד כה, במדינות שאינן הומוגניות בהרכב אוכלוסייתן, קיים פוטנציאל של התפרקות מבפנים למובלעות אוטונומיות (גיאוגרפיות, עדתיות, תרבותיות ופונקציונאליות). בדוגמא של סוריה, לוב, עיראק ואף סיני, על המובלעות משתלטים גורמים, לרוב קיצוניים, הכופים את מרותם והשפעתם באמצעות הנשק ואווירת טרור.

האתגר האסטרטגי לישראל

האתגר המרכזי לישראל נובע מהפער שנוצר כתוצאה מהתפרקות המסגרות הישנות, השחיקה באפקטיביות של השחקנים המדינתיים והעלמות הכללים והרעיונות המסדרים, הנחוצים לשמירת כללי המשחק והיציבות. בעקבות התפרקות המבנים הישנים והמסורתיים, האליטות, כמו גם מחוללי השינוי, אינם כשרים וערוכים לגיבוש תפישות חדשות לשם עיצוב תהליכים של בנייה מחדש של שחקן מדינתי אחראי, יציב ואפקטיבי, אשר יוכל להתמודד בהצלחה עם דרישות וצרכי הציבור ולעצב אווירה רגועה ויציבה מול הסביבה החיצונית.

המגמות והתהליכים של העדר כוון התפתחות ברור, היחלשות השחקנים המדינתיים והתפתחות כאוס ואנרכיה בחלק מהמדינות, מובילים לעליית כוחם והשפעתם של שחקנים לא מדינתיים וקבוצות אסלאמיות קיצוניות חמושות, הפועלות נגד הסדר הישן, אך גם מונעות התגבשות סדר חדש. בד בבד, נשחקת הסמכות הגורם האחראי ונפרמים כללי המשחק שהיו מקובלים בין מדינות ושחקנים תת-מדינתיים.

נוכח השינויים המפליגים במרחב המזרח תיכוני, ישראל נוקטת במדיניות של עמידה מנגד, התבדלות ואי התערבות, אלא אם נשקף לה איום מיידי ומוחשי. תפיסת ההתבדלות וההתבצרות נובעת גם מהעדר יכולות והיעדר מנופים שיש בהם כדי להשפיע על אופן התפתחות המגמות האזוריות. תפישת ההתבדלות מחייבת הימנעות מהיגררות לעימותים בעלי פוטנציאל הסלמה עם גורמים סוררים, בד בבד עם בלימת סכנות הגלישה של האירועים השליליים ותופעות הלוואי לתחום ישראל. לשם כך נדרש חיזוק מרכיבי ההגנה והקמת אזורי חיץ וסיכול איומים מוחשיים, תוך שליטה בהסלמה. עם זאת, מדיניות התגובה וההגנה אינה יכולה להחזיק מעמד לאורך זמן, לפיכך נדרש לגבש מדיניות יוזמת ולבנות את היכולות והתשתיות בהתאמה.

האמנם "ווילה בג'ונגל"? כאשר בוחנים לעומק את המגמות המתחוללות בחברה הישראלית ניתן לזהות בה מאפיינים דומים לסביבה המזרח תיכונית. עיקרן: עליית השפעתה של החברה האזרחית ומשקלה הגובר בגיבוש מדיניות הביטחון הלאומי; שחיקה באפקטיביות של המערכות הבירוקרטיות ובתוך כך תהליך של הפרטת השירותים; התגבשות של אליטה חדשה, השולטת במדיה החדשה (פייסבוק, בלוגים וטוויטר) ובאמצעותה מפיצה את רעיונותיה; הדבק הפנימי מתרופף והפערים בחברה מתרחבים. מתן דגש והעצמת איומים חיצוניים אינם מלכדים יותר ואינם מסיטים את תשומת הלב כלפי חוץ, וגם בישראל ניתן להבחין במגמה של התמקדות בסוגיות פנים, ביטחון אישי, זכויות וצדק על פני ביטחון ואיום חיצוני.

ישראל לא השכילה עדיין לפתח תפישה חלופית להתבדלות, המונעת מתוך דגש לראיית האיומים, לסיכול ולחיזוק מרכיבי ההגנה, ומכוונת פחות לחיפוש ההזדמנויות. נדרשת תפישה פרו-אקטיבית, מלווה בעיצוב ובניית כלים חדשים, המתאימים להתמודד עם המגמות האזוריות שתוארו. ישראל לא תצליח לגדר את עצמה מהמגמות הללו, זו עת והזדמנות לעיצוב דיאלוג חדש עם חברות אזרחיות וקבוצות שאינן מייצגות את המסגרות הישנות. ישראל צריכה להציע למרחב את יכולותיה הייחודיות, כמו בתחומי הטכנולוגיה, המים והגז. עליה לתכנן את 'הגל הנושא' שיהווה חיבור טוב יותר לתהליכים ולמגמות האזוריות. נדרש לפתח כלים רשתיים ומתודות רב תחומיות, מתוך התפישה ש'הכל קשור'. חשוב לסמן 'שותפים' לעת הנוכחית ושחקנים שכנראה יהיו מרכזיים בעיצוב המזרח התיכון בעתיד. מולם נחוץ לכונן ערוצי הידברות, כמו גם בניית פלטפורמות לדיאלוג בין קבוצות אזרחיות ועדתיות שונות.